

JAN ZABŁOCKI

Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie

Rzymskie studia Aulusa Gelliusa

Noctes Atticae Aulusa Gelliusa stanowią zreczonnie sporządzony zbiór opowieści, których bohaterami wydarzeń zarówno tych rzeczywistych, jak i fikcyjnych są często przyjaciele czy nauczyciele autora, a także znane mu osobistości¹. Zawarte są w nich – oprócz ważnych wiadomości z różnych dziedzin wiedzy – także dowcipne anegdoty i ciekawostki, zarówno z zamierzczej przeszłości, jak i z czasów współczesnych Gelliusowi. Są one niezwykle interesującym źródłem dla badaczy historii i kultury rzymskiej². Powszechnie uważa się je za świadectwo epoki, w której kultura grecko-rzymska stawiała się jednorodna. Ciekawe, że autor tego świadectwa, mimo usilnych badań, pozostaje nadal tajemniczy i zagadkowy. Nie ma bowiem pewności co do jego pochodzenia, miejsca i daty urodzenia i śmierci³, a także czasu powstania dzieła⁴. Na podstawie tego, co sam napisał, można wnioskować, że po-

¹ Por. L.A. Holford-Strevens, *Fact and Fiction in Aulus Gellius*, „Liverpool Classical Monthly” 7, 1982, s. 65 i n.

² Por. M.T. Schettino, *Interessi storici e letture storiografiche di Aulo Gellio*, „Latomus. Revue d’Études Latines” 45, 1986, s. 347 i n.; M.L. Astarita, *La cultura nelle ‘Noctes Atticae’*, Catania 1993, s. 19 i n.

³ Por. A. Milazzo, *Aulo Gellio. Sua gente, sua terra natale, data della nascita e della morte*, [Palermo 1938 =] Atti del V Congresso di Studi Romani, 1946, s. 254 i n.; S. Jannaccone, *Studi gelliani*, Milano 1947, s. 38 i n.; V. D’Agostino, *Aulo Gellio e le Notti Attiche*, „Rivista di Studi Classici” 5, 1957, s. 30 i n.; P.K. Marshall, *The Date of Birth of Aulus Gellius*, „Classical Philology” 58, 1963, s. 143 i n.; L. Holford-Strevens, *Towards a Chronology of Aulus Gellius*, „Latomus. Revue d’Études Latines” 36, 1977, s. 93 i n.; *idem*, *Aulus Gellius. An Antonine Scholar and his Achievement*, rev. ed. Oxford 2005, s. 11 i n.; M.L. Astarita, *Note di cronologia gelliana*, „Orpheus. Rivista di umanità classica e cristiana”, n.s. 5, 1984, s. 422 i n.; M. T. Schettino, *Questioni di biografia gelliana*, „Giornale Filologico Ferrarese” 8, 1985, nr 3, s. 75 i n.

⁴ Por. E. Castorina, *Gellio e la data di pubblicazione delle ‘Noctes’*, „Giornale Italiano di Filologia” 3, 1950, s. 137 i n.; V. Ussani, rec. (*Trogus und Gellius bei Radulfus de Diceto. Aus dem Nachlasse G. Gundermanns herausgegeben von G. Goetz*, Leipzig 1926), „Rivista di Filologia e di Istruzione Classica” 56, 1928, s. 146 i n.; M. Pezzati, *Gellio e la scuola di Favorino*, „Annali della Scuola Normale Superiore di Pisa. Classe di Lettere e Filosofia” 3, 1973, ser. 3, s. 837 i n.; A. Cutolo, *Gellio e le ‘Noctes Atticae’*, „Cultura e scuola” 17, 1976, nr 65, s. 58 i n.

chodził on z bogatej rodziny ekwickiej i w latach młodości studiował w Rzymie gramatykę oraz retorykę, a następnie w Atenach filozofię. Dojrzewał wśród ludzi interesujących się nauką, językiem ojczystym i literaturą, którzy ukierunkowywali zainteresowania literackie i filozoficzne, wpływali na kształtowanie osobowości i przygotowywali do najwyższych funkcji w państwie⁵.

Lata nauki Aulusa Gelliusa były niezwykle urozmaicone. Wspominał on o tym wielokrotnie przy różnych okazjach. Uczyło go wielu wybitnych przedstawicieli ówczesnej elity intelektualnej. Można przypuszczać, że podstawowe wykształcenie zdobywał pod nadzorem ojca. Kiedy jednak dorósł, ojciec albo już nie żył, albo też uznał go za dojrzałego na tyle, by samodzielnie podejmować decyzje o dalszej nauce i wyborze nauczycieli. Sam Gellius tłumaczy to zwyczajem, zgodnie z którym w Rzymie *adulescentuli*, gdy zamieniali *toga praetexta* na *toga virilis*, sami poszukiwali nauczycieli⁶.

Pierwszym nauczycielem, którego w ten sposób wybrał Aulus Gellius, był wybitny, pochodzący z Afryki, gramatyk Sulpicius Apollinaris⁷. Spotkał go zaś przypadkiem *in Sandalario apud librarios*. Apollinaris otoczony gromadką słuchaczy kpił właśnie, w sposób subtelny i dowcipny, z pyszałka chlubiącego się tym, że bez niczyjej pomocy czyta i rozumie utwory Sallustiusa. Gramatyk, chwalać młodzieńca w podobny sposób, jak czynił to ongiś Sokrates, który jednocześnie ośmieszał swoich adwersarzy, przytoczył tekst Sallustiusa przeczytany poprzedniego dnia. Znajdowała się w nim fraza *stolidiorne esset an vanior*⁸, poprosił więc o wyjaśnienie, co oznacza słowo *stolidior*, a co *vanior*. Młodzieniec, zdając sobie sprawę z tego, że nie będzie w stanie odpowiedzieć, stwierdził, że są to słowa potoczne, którymi on nie będzie się zajmował, i odszedł obrażony.

⁵ Por. B. Romano, 'Quibus temporibus fuerint A. Gellius et M. Valerius Probus disputatur', „Rivista di Filologia e di Istruzione Classica” 44, 1916, s. 549 i n.; V. D'Agostino, *op. cit.*, s. 26 i n.; B. Baldwin, *Aulus Gellius and his Circle*, „Acta Classica” 16, 1973, s. 103 i n.; *idem*, *Studies in Aulus Gellius*, Lawrence 1975, s. 21 i n.; D. Nörr, *Der Jurist im Kreis der Intellektuellen: Mitspieler oder Außenseiter?* (Gellius, 'Noctes Atticae' 16.10), [w:] *Festschrift für Max Kaser zum 70. Geburtstag*, München 1976, s. 67 i n.; A. Cutolo, *op. cit.*, s. 55 i n.; F. Casavola, *Gellio, Favorino, Sesto Cecilio*, [w:] *Giuristi Adrianei*, Napoli 1980, s. 77 i n.; L. Holford-Strevens, *Towards a Chronology of Aulus Gellius...*, s. 104 i n. Na temat kształcenia młodzieży w Rzymie por. także J. Zabłocki, *Rozważania o procesie rzymskim w 'Noctes Atticae' Aulusa Gelliusa*, Warszawa 1999, s. 22 i n.

⁶ Por. Gell. 18,4,1: *Cum iam adulescentuli Romae praetextam et puerilem togam mutassemus magistrosque tunc nobis nosmet ipsi exploratiores quareremus*, ... Por. też L. Holford-Strevens, *Towards a Chronology of Aulus Gellius...*, s. 99; *idem*, *Aulus Gellius...*, s. 12 i n.

⁷ Sulpicius Apollinaris, nauczyciel przyszłego cesarza P. Helwiusa Pertinaksa, utożsamiany jest czasem z Sulpiciusem Carthaginensis, autorem *Hexasticha in Aeneidis libris* i *Periochae*. Por. M. Schanz, C. Hosius, G. Krüger, *Geschichte der römischen Literatur bis zum Gesetzgebungswerk des Kaisers Justinian*, III³, München 1922 (Nachdruck 1959), s. 160 i n. Por. jednakże rozważania A. Mazzarino, *Sulla personalità di Sulpicio Apollinare*, „Studi Italiani di Filologia Classica”, n.s. 22, 1947, s. 165 i n.; L. Gamberale, *La riscoperta dell'arcaico*, [w:] *Lo spazio letterario di Roma antica*, III, *La ricezione del testo*, Roma 1990, s. 580 i n.; M.L. Astarita, *La cultura nelle 'Noctes Atticae'...*, s. 56 i n.; L. Holford-Strevens, *Aulus Gellius...*, s. 83 i n.

⁸ Por. Sallustius, *Historiae* 4,35 (ed. Dietsch).

Wtedy Apollinaris wytłumaczył zebranym sens tych słów, odwołując się przy tym także do przykładów zaczerpniętych z języka greckiego⁹. To przypadkowe spotkanie zapoczątkowało długoletnią znajomość.

Innym razem, w bibliotece Tyberiusza na Palatynie, Sulpicius Apollinaris prowadził dyskusję ze swymi uczniami. Tematem dyskusji była genealogia i imiona rodziny Porcia. Znalezione bowiem księgę zatytułowaną *M. Catonis Nepotis*, która wzbudziła zaciekanie. Zastanawiano się, kim jest tytułowa postać. Dosłowne wyjaśnienie jednego z uczniów, że to wnuk Marka Catona, dało gramatykowi pretekst do przedstawienia historii Porcjuszów. Gellius nie tylko wysłuchał objaśnień nauczyciela, ale zainteresowany tematem przeczytał *Laudationes funebres*, a także *Librum commentarium De familia Porcia*¹⁰.

Kiedy indziej wypytywał swego nauczyciela, czy poprawniej jest używać zwrotu *habeo cura vestri* czy *habeo cura vestrum*. Sulpicius Apollinaris przyznał, że i jego ten problem stale nurtuje. Tłumaczył przy tym zasady odmiany zaimków osobowych, powołując się na wzory języka greckiego, przede wszystkim jednak podając liczne przykłady z literatury łacińskiej¹¹. Gellius wspomina też, że jeszcze jako *adulescentulus* był świadkiem pisanego przez Sulpiciusa Apollinarisa listu do Eruciusa Clarusa¹². Ten ostatni, *praefectus urbi et bis consul*, zapytywał, co oznacza użyty przez Catona, w mowie *De aedilibus vitio creatis*, zwrot *inter os atque offam multa intervenire posse*¹³. W odpowiedzi gramatyk przytoczył znane greckie powiedzenie: πολλὰ μετὰ τὸ πέλει κύλικος καὶ χεῖλος ἄκρου¹⁴. Natomiast kiedy Gellius, już jako dorosły, sam na kartach *Noctes Atticae* polemizował z Iuliusem Hyginusem¹⁵, który twierdził, jakoby Vergilius użył niewłaściwie zwrotu *pennis praepetibus*¹⁶, wspominał, że w młodości jako *adulescens* przysłuchiwał się w Rzymie podobnej dyskusji *de iure augurio* między swym pierwszym nauczycielem gramatyki Sulpiciusem Apollinarisem a Eruciusem Clarusem, sprawującym wówczas urząd *praefectus urbi*¹⁷.

Gellius, ilekroć wspominał Sulpiciusa Apollinarisa, zawsze wyrażał się o nim z nietajonym uznaniem. Gramatyk ten, na kanwie rozważań kwestii filologicznych, poruszał także zagadnienia związane z prawem. Nic więc dziwnego, że Gellius zwró-

⁹ Por. Gell. 18,4.

¹⁰ Por. Gell. 13,20.

¹¹ Por. Gell. 20,6.

¹² Por. Gell. 13,18. Opisujące wydarzenie miało miejsce przed 146 rokiem, ponieważ Erucius Clarus zmarł na przełomie lutego i marca tego roku. O spotkaniu z Eruciusem Clarusem mówi też Gellius w 7,6,12. Por. M.L. Astarita, *Note di cronologia gelliana...*, s. 423.

¹³ Por. *Oratorum Romanorum Fragmenta*, H. Meyer (ed.), Turici 1842; M. Porcius Cato, *Oratio* nr 68, s. 124 i n.

¹⁴ Por. Gell. 13,18. Cytowane greckie powiedzenie, które było używane na określenie niepewnej przyszłości, można oddać słowami: między pucharem a ustami może się wiele wydarzyć.

¹⁵ Por. *Grammaticae Romanae Fragmenta*, I, H. Funaioli (ed.), Lipsiae 1907; C. Iulius Hyginus, fragm. 6, s. 530.

¹⁶ Por. Verg. *Aen.* 6,14.

¹⁷ Por. Gell. 7,6,12.

cił się o pomoc właśnie do niego, gdy wyznaczony na sędziego nie rozumiał zwrotu *intra Kalendas*, czyli określenia terminu, w którym miał rozstrzygnąć sprawę¹⁸.

Jak więc widać, Gellius ukazywał z jednej strony stopniowe zacieśnianie się więzi ze swoim nauczycielem, z drugiej zaś proces wtajemniczania w tajniki literatury łacińskiej oraz interpretowania jej przez szukanie odpowiednich zwrotów w literaturze greckiej.

Oprócz gramatyki Gellius studiował także retorykę. Publicznie uczył wówczas w Rzymie wybitny retor pochodzący z Hiszpanii Antonius Iulianus¹⁹. Do grona zaprzyjaźnionych z nim *adulescentes* należał też późniejszy autor *Noctes Atticae*²⁰. Antoniusa Iulianusa często otaczali uczniowie, słuchając deklamowanych przez niego pięknych mimiambów Cn. Matiusa²¹ i pouczających wypowiedzi Claudiusa Quadrigariusza²². Retor ten uczestniczył w ucztach wydawanych przez swoich uczniów²³, w czasie których zachęcał, by wyrażali w tańcu i pieśni to, w czym są najlepsi. Po ich występach sam recytował erotyczne wiersze Valeriusa Aeditusa²⁴, Porcius Licinusa²⁵ oraz Quintusa (Lutatusa) Catulusa²⁶. Na wakacjach w Puteoli retor Iulianus, wspólnie z młodzieżą, słuchał w teatrze wystąpienia aktora czytającego Enniusa i komentował fragmenty, które zostały zniekształcone przez wykonawcę²⁷. Ponadto uczył młodzież, na czym polegała dyskusja, którą Grecy określali terminem *ἄπορον*²⁸. Wyjaśniał wreszcie, jaki cel osiągnął Cicero, gdy w mowie *Pro Cn. Plancio*, zastępując słowo *debet* słowem *habet*, sprytnie zmienił sens cytowanej wypowiedzi²⁹.

¹⁸ Por. Gell. 12,13.

¹⁹ Por. Gell. 1,4,1: *Antonius Iulianus rhetor perquam fuit honesti atque amoeni ingenii. Doctrina quoque ista utiliore ac delectabili veterumque elegantiarum cura et memoria multa fuit; ad hoc scripta omnia antiquiora tam curiose spectabat et aut virtutes pensitabat aut vitia rimabatur; ut iudicium esse factum ad amussim diceret*. Por. też M. Schanz, C. Hosius, G. Krüger, *op. cit.*, III³, s. 127 i n.; M.L. Astarita, *Note di cronologia gelliana...*, s. 424 n. 13; *eadem*, *La cultura nelle 'Noctes Atticae'*..., s. 59; L. Gamberale, *La riscoperta dell'arcaico...*, s. 576 i n.; L. Holford-Strevens, *Aulus Gellius...*, s. 86 i n.

²⁰ Por. Gell. 19,9,1.

²¹ Por. Gell. 20,9,1–3. Por. też *Fragmenta Poetarum Romanorum*, Ae. Baehrens (ed.), Lipsiae 1886, Cn. Matius, fragm. 12–13, s. 282 i n.

²² Por. Gell. 9,1; 15,1. Por. też *Historicorum Romanorum Fragmenta*, H. Peter (ed.), Lipsiae 1883, Q. Claudius Quadrigarius, fragm. 81, s. 149.

²³ Por. Gell. 19,9.

²⁴ Por. *Fragmenta Poetarum Romanorum...*, Valerius Aeditus, fragm. 1–2, s. 275.

²⁵ Por. *Fragmenta Poetarum Romanorum...*, Porcius Licin[i]us, fragm. 5, s. 278.

²⁶ Por. *Fragmenta Poetarum Romanorum...*, Q. Lutatius Catulus, fragm. 1, s. 275 i n.

²⁷ Por. Gell. 18,5. Z kontekstu opowiadania Gelliusa można wnioskować, że *Annales* Enniusa należały do kanonu lektur szkolnych, jednak zmian w tekście, które zauważył Iulianus, nie dostrzegł żaden z uczniów. Być może u gramatyków poznawali oni tekst w zniekształconej wersji. Por. M. Gamberale, *La riscoperta dell'arcaico...*, s. 577 i n.

²⁸ Por. Gell. 9,15.

²⁹ Por. Gell. 1,4. Por. też K. Kumaniecki, *Literatura rzymska. Okres cyceroński*, Warszawa 1977, s. 263 i n.

Sławą i autorytetem, ugruntowanym już za czasów cesarza Hadrian, cieszył się jako mówca i nauczyciel Titius Castricius³⁰. Ganił on niestosowne ubieranie się senatorów³¹, wyjaśniał znaczenie poszczególnych słów i sformułowań użytych przez Caiusa Gracchusa w mowie *In Publium Popilium Laenatem pro rostris*³²; porównywał wypowiedzi Sallustiusa i Demostenesa³³. Analizował *Oratio ad populum de ducendis uxoribus* wygłoszoną przez cenzora Metellusa Numicidusa³⁴, zachęcającą do zawierania małżeństw, wskazując na trafność użytych przez niego argumentów, wykazując zarazem ich nieskuteczność. Uświadamiał przy tym, że cenzorowi nie przystoi posługiwanie się taką argumentacją, jak retorowi³⁵.

Tego typu nauczanie wprowadzało młodzież do trudnego zawodu retora. Zarówno bezpośredni w kontaktach Antonius Iulianus, jak i posługujący się przykładami sławnych mówców Titius Castricius dali Gelliusowi podstawową wiedzę z zakresu retoryki. Jednakże największy wpływ, jak się zdaje, wywierał na niego w tym czasie archaista Marcus Cornelius Fronto³⁶.

Już w trakcie nauki w Rzymie, przed wyjazdem na studia do Aten³⁷, Aulus Gellius w czasie wolnym od zajęć wymykał się na pełne fineszji dyskusje prowadzone przez Frontona³⁸. Jako retor i nauczyciel retoryki cieszył się on wówczas niekwestionowanym autorytetem. Brał bowiem nie tylko czynny udział w życiu politycznym³⁹, lecz także przygotowywał przyszłych cesarzy do sprawowania

³⁰ Por. Gell. 13,22,1: *T. Castricius, rhetoricae disciplinae doctor, qui habuit Romae locum principem declamandi ac docendi, summa vir auctoritate gravitateque et a divo Hadriano in mores atque litteras spectatus*, ... Por. też M.L. Astarita, *La cultura nelle 'Noctes Atticae'*..., s. 57 i n.; L. Gamberrale, *La riscoperta dell'arcaico*..., s. 575 i n.; L. Holford-Strevens, *Aulus Gellius*..., s. 88 i n.

³¹ Por. Gell. 13,22.

³² Por. Gell. 11,13. Por. też *Oratorum Romanorum Fragmenta*..., C. Sempronius Gracchus, *Oratio* nr 7, s. 238.

³³ Por. Gell. 2,27.

³⁴ Por. *Oratorum Romanorum Fragmenta*..., Q. Caecilius Metellus Numidicus, *Oratio* nr 4, s. 275 i n.

³⁵ Por. Gell. 1,6.

³⁶ Marcus Cornelius Fronto, pochodzący z Cirta w Numidii, w młodości przybył do Rzymu i tam pozostał do końca życia. Był adwokatem, retorem i nauczycielem wymowy. W Rzymie zgromadził też wokół siebie zwolenników attycyzmu archaizującego, tworząc szkołę zwaną od jego imienia frontonianizmem. Z twórczości jego zachowały się listy. Por. E. Chaplin, *The Chronology of Fronto*, „The Journal of Roman Studies” 64, 1974, s. 137 i n.; F. Portalupi, *Opere di Marco Cornelio Frontone*, Torino 1974, s. 23 i n.; M.L. Astarita, *Questioni di cronologia frontoniana*, „KOINONIA” 2, 1978, s. 7 i n.

³⁷ Szerzej na temat studiów Gelliusa w Atenach por. J. Zabłocki, *Ze studiów filozofii Aulusa Gelliusa w Atenach*, [w:] *Profesorowi Janowi Kodrebskiemu 'in memoriam'*, pod red. Anny Pikulskiej-Robaszkiewicz, Łódź 2000, s. 465 i n. wraz z literaturą tam cytowaną.

³⁸ Por. Gell. 19,8.1: *Adulescentulus Romae, priusquam Athenas concederem, quando erat a magistris auditionibusque obeundis otium, ad Frontonem Cornelium visendi gratia pergebam sermonibusque eius purissimis bonarumque doctrinarum plenis fruebar. Nec umquam factum est, quotiens eum vidimus loquentemque audivimus, quin rediremus fere cultiores doctioresque*.

³⁹ Cesarz Hadrian mianował go senatorem (por. Fronto, *Epistulae ad Caes.* 2,1), a w lipcu i sierpniu 143 roku urzędował jako *consul suffectus*. Jego *cursus honorum* przedstawia inskrypcja

władzy⁴⁰. Nic więc dziwnego, że na spotkanie z nim ciągnęła młodzież, by dowiedzieć się czegoś nowego o sztuce wymowy i języku łacińskim.

Według opinii Gelliusa problemy poruszane przez Frontona, chociaż co do treści dosyć proste, były jednak bardzo przydatne w poznawaniu języka łacińskiego. Często za pretekst do rozważań gramatycznych służyło czyjeś niezręczne sformułowanie. Przykładowo Gellius opowiada historyjkę jednego z uczestników spotkania, człowieka wykształconego, bliskiego znajomego Frontona. Ten przechwalał się, że wyzbył się spuchlizny wodnej dzięki gorącym piaskom (*harenis calentibus*), na co Fronto wybuchnął śmiechem, mówiąc z ironią: wyzdrowiałeś z choroby, lecz nie wyleczyłeś się z błędów językowych. Po czym, powołując się na *De analogia* Caiusa Cezara⁴¹, przystąpił z całą powagą do omówienia kwestii używania rzeczowników mających tylko liczbę pojedynczą (np. *harena*) lub tylko mnogą (np. *quadriga*)⁴². Na koniec zachęcał swych słuchaczy, by w chwilach wolnych od zajęć czytali literaturę i wyszukiwali w niej przykłady użycia słowa *quadriga* w liczbie pojedynczej i *harena* w liczbie mnogiej po to, by ćwiczyć się w czytaniu i wyszukiwaniu słów rzadko występujących. Ze słów wskazanych przez Frontona Gellius napotkał jedynie w *Ecdemeticus*, utworze zamieszczonym w *Saturae*⁴³ Marka Varrona, słowo *quadriga* użyte w liczbie pojedynczej⁴⁴. Natomiast nie znalazł, poza wspomnianym już dziełem Cezara, rzeczownika *harena* użytego w liczbie mnogiej⁴⁵.

Zdarzało się też, że jeden z uczestników spotkania czytał tekst dawnego autora. Gellius wspomina lekturę *Annales* Claudiusa Quadrigariususa, w czasie której Fronto wyjaśniał zebrany sens i cel użycia budzącego wątpliwości sformułowania *mortalibus multis* zamiast *hominibus multis*⁴⁶.

Wyjaśnienia Frontona nie tylko przekonywały słuchaczy i budziły podziw, ale przede wszystkim uczyły ich właściwego posługiwania się językiem.

(CIL VIII 5350) z Guelma (Calamae), miasta położonego w Numidii w pobliżu Cirta, w miejscu jego urodzenia. Por. F. Portalupi, *op. cit.*, s. 9 i n.; L. Gamberale, *La riscoperta dell'arcaico...*, s. 549 i n.; M.A. Levi, *Ricerche su Frontone*, „Atti della Accademia Nazionale dei Lincei” 391, 1994, „Classe di scienze morali, storiche e filologiche”, ser. 9, vol. 4, s. 241 i n.

⁴⁰ Por. Dio Cass. 69,18. Jeszcze cesarz Hadrian (a więc przed rokiem 138) zaangażował go do nauczania M. Anniusa Verusa, przyszłego cesarza Marka Aureliusza, a Antoninus Pius ok. 143 roku powierzył mu nauczanie L. Ceioniusa Commodusa, przyszłego cesarza Luciusa Verusa. Por. też F. Portalupi, *op. cit.*, s. 9; M.A. Levi, *op. cit.*, s. 292 i n.

⁴¹ Na temat tego zaginionego dzieła Cezara, por. K. Kumaniecki, *op. cit.*, s. 150 i n.

⁴² Por. Gell. 19,8,2–14. Por. też M.L. Astarita, *La cultura nelle 'Noctes Atticae'...*, s. 192 i n.

⁴³ Por. Petronii *Saturae et Liber Priapeorum*, *adiectae sunt Varronis et Senecae Saturae similesque reliquiae*, (ed.) Buecheler, Berolini 1922, *Varronis Menippearum Reliquiae* nr 93, s. 191.

⁴⁴ Por. Gell. 19,8,15–17.

⁴⁵ Por. Gell. 19,8,18. W rzeczywistości w liczbie mnogiej używał go Verg. *Aen.* 1, 107; Horat. *Od.* 1,28; Suet. *Aug.* 8. Sam Gellius w *Noctes Atticae* posłużył się tą formą dwukrotnie – por. 5,14,4; 16,11,7.

⁴⁶ Por. Gell. 13,29. Por. też *Historicorum Romanorum Fragmenta...*, Claudius Quadrigarius, fragm. 76, s. 148.

Podobną rolę dydaktyczną spełniła także inna dyskusja *in area Palatina*, w której *de litterarum disciplinis* wypowiadali się Marcus Cornelius Fronto, Sulpicius Apollinaris oraz Postumius Festus. Z kontekstu opowiadania Gelliusa wynika, że główną postacią tej dyskusji był jego dawny nauczyciel, gramatyk Sulpicius Apollinaris. Fronto pytał go o pochodzenie słowa *nanus*. Do niego też zwracał się biorący udział w dyskusji Postumius Festus. Jednakże autorytet Frontona był niekwestionowany, co wyraźnie dał do zrozumienia w swych odpowiedziach Apollinaris⁴⁷.

Ze sposobu, w jaki Gellius opisuje swoje spotkania z Frontonem, można wnioskować, że nie nawiązał z nim bezpośrednich kontaktów tak, jak z Sulpiciusem Apollinarisem czy Iulianusem Antoniussem, gdyż zawsze spotykał go w miejscach publicznych⁴⁸. Nie ulega jednak wątpliwości, że słuchał go i za jego sugestią wyszukiwał w literaturze rzadko spotykane słowa oraz starał się dociec ich pierwotnego znaczenia⁴⁹.

W dyskusjach z Frontonem, którym przysłuchiwał się Gellius, brali udział nie tylko anonimowi, choć bliscy jego zwolennicy, ale także wybitni filozofowie czy gramatycy⁵⁰. Należał do nich filozof Favorinus z Arelate⁵¹, z którym Fronto dyskutował m.in. o kolorach i ich nazewnictwie w języku greckim i łacińskim⁵². I choć dyskusja ta była czysto filologiczna, to przysłuchującemu się jej Gelliusowi wydała się wyjątkowo pouczająca.

⁴⁷ Por. Gell. 19,13.

⁴⁸ Nawet kiedy odwiedzał chorego Frontona, siedł do niego jako osoba towarzysząca Celsinowski Iuliusowi z Numidii. Por. Gell. 19,10.

⁴⁹ Za przykład mogą posłużyć dociekania znaczenia słowa *retae*, przypadkowo napotkanego w edykcji pretorskim. Por. Gell. 11,17,2-3: *Tum in quodam edicto antiquiore ita scriptum invenimus: 'Qui flumina retanda publice redempta habent, si quis eorum ad me eductus fuerit, qui dicatur, quod eum ex lege locationis facere oportuerit, non fecisse.'* 'Retanda' igitur quid esset, quaerebatur. Nieznajomość słowa 'retanda' nie pozwalała na zrozumienie sensu edyktu. Na szczęście jeden z przyjaciół Gelliusa wyczytał w *De origine vocabulorum* Gaviusa Bassusa, że: ... 'retas' vocari arbores, quae aut ex ripis fluminum eminent aut in alveis eorum exstant, appellatasque esse a retibus, quod praetereuntes naves inpedirent et quasi inirent; idcircoque sese arbitrari 'retanda' flumina locari solita esse, id est purganda, ne quid aut morae aut periculi navibus in ea virgulta incidentibus fieret. (Gell. 11,17,4). Por. R. Viganò, *Sull' «edictum de fluminibus retandis»*, „Labeo” 15, 1969, s. 168 i n.

⁵⁰ Por. L. Gamberale, *La riscoperta dell' arcaico...*, s. 566 i n.

⁵¹ Ten wybitny retor grecki z kręgu drugiej sofistyki cieszył się wielką popularnością. Przez jakiś czas nawet przebywał w otoczeniu cesarza Hadriana. Kiedy popadł w niełaskę, został zesłany na Chios, skąd powrócił za Antoninusa Piusa. Mówił po łacinie, ale pisał głównie po grecku. Z jego twórczości zachowało się kilka mów, inne dzieła zostały częściowo zrekonstruowane. Gellius należał do grona jego uczniów i przyjaciół, które stanowili także Plutarchus z Cheronei, Herodes Atticus i Fronto. Por. W. Schmid, s.v. *Favorinus*, RE VI 2, Stuttgart 1909, szp. 2078 i n.; E. Mensching, *Favorin von Arelate. Der erste Teil der Fragmente Memorabilien und Omnigena Historia*, Berlin 1963, s. 1 i n.; A. Barigazzi, *Favorino di Arelate. Opere. Introduzione, testo critico e commento*, Firenze 1966, s. 3 i n.; G. W. Bowersock, *Greek Sophists in the Roman Empire*, Oxford 1969, s. 81.

⁵² Por. Gell. 2,26.

Nic więc dziwnego, że Gellius uczynił Favorinusa główną postacią tych tytułów *Noctes Atticae*, w których rozważane są problemy filozofii⁵³, prawa⁵⁴ i gramatyki⁵⁵. Nie spotkał on wprawdzie Favorinusa w szkole, ale za to towarzyszył mu w podróży⁵⁶, przy stole⁵⁷, siedł z nim w odwiedzinach do chorego przyjaciela⁵⁸, do kobiety, która urodziła dziecko⁵⁹, przysłuchiwał się rozmowom, które ten sławny filozof prowadził z licznymi osobistościami na rozmaite tematy, i pilnie notował, co mistrz powiedział⁶⁰. Wśród wielu osób, które towarzysząc Favorinowskiemu napotkał autor *Noctes Atticae*, znalazł się wybitny jurysta Sextus Caecilius. Z nim właśnie filozof ten *in area Palatina* prowadził dyskusję na tematy prawnicze. Dotyczyła ona między innymi kwestii interpretacji prawa i poszukiwania odpowiedzi na zasadnicze pytania, takie jak: czy prawo w zmienionej sytuacji społeczno-politycznej nadal obowiązuje? oraz jaką rolę odgrywa surowość sankcji karnych? Przedmiotem tej dyskusji między filozofem a prawnikiem, jaką opisał Aulus Gellius, była nie tylko treść przepisów zawartych w Ustawie XII Tablic, ale także inne ich rozumienie w różnych środowiskach elit intelektualnych⁶¹.

Reasumując, na podstawie przedstawionego przeglądu zagadnień, jakimi zajmowano się podczas nauczania młodzieży rzymskiej, można wnioskować, że dawało ono ogólne przygotowanie do stawiania problemów i poszukiwania ich wyjaśnienia. Nabyte umiejętności badawcze wyniesione z tych studiów Aulus Gellius skrętnie wykorzystał w swej pracy, której pisanie rozpoczął w Atenach, w długie zimowe wieczory⁶². Nie pominął w niej opisanie – obok rzeczy godnych zapamiętania – sposobu studiowania⁶³.

Die Studien des Aulus Gellius in Rom

Zusammenfassung

Die *Noctes Atticae* von Aulus Gellius sind eine geschickt verfasste Sammlung von Erzählungen, in denen die Hauptgestalten der sowohl realen wie fiktiven Ereignisse oft Freunde und Lehrer des Autors, sowie ihm bekannte Persönlichkeiten waren. Man findet in ihnen – neben wichtigen Infor-

⁵³ Por. Gell. 18,1.

⁵⁴ Por. Gell. 14,2; 20,1.

⁵⁵ Por. Gell. 4,1.

⁵⁶ Por. Gell. 3,1,1.

⁵⁷ Por. Gell. 3,19.

⁵⁸ Por. Gell. 16,3,2.

⁵⁹ Por. Gell. 12,1.

⁶⁰ Znalazło to odbicie w sformułowaniach zawartych w *Noctes Atticae*, gdzie przekazując myśli Favorinusa, Gellius używał zawsze wyrażenia „powiedział”, a nie jak w innych przypadkach „przeczytał”. Por. M. Pezzati, *op. cit.*, s. 843.

⁶¹ Szerzej na temat problemów tam dyskutowanych por. J. Zabłocki, *Rozważania o procesie rzymskim...*, s. 51 i n. wraz z cytowaną tam literaturą.

⁶² Por. Gell. *Praef.* 4.

⁶³ Por. Gell. *Praef.* 11.

mationen aus verschiedenen Wissensgebieten – auch witzige Anekdoten und Merkwürdigkeiten, sowohl aus grauer Vorzeit wie aus seiner Gegenwart. Sie sind eine besonders interessante Quelle für die Forscher der römischen Geschichte und Kultur. Aufgrund des selbst Niedergeschriebenen kann man annehmen, dass er aus einer reichen Equitenfamilie stammte und in den Jugendjahren in Rom Grammatik und Rhetorik, danach in Athen Philosophie studierte. Er reifte unter Menschen heran, die für Wissenschaft, Muttersprache und Literatur Interesse hatten, die für literarische und philosophische Interessiertheit die Richtung zeigten. Es lernten ihn viele hervorragende Vertreter der damaligen intellektuellen Elite. Man kann vermuten, dass er die Grundausbildung unter der Aufsicht des Vaters erhielt. Der erste Lehrer, den Aulus Gellius selbst als *adulescens* wählte, war der aus Afrika stammende hervorragende Grammatiker Sulpicius Apollinaris. Neben der Grammatik studierte Gellius auch die Rhetorik. Öffentlich lehrte damals in Rom der aus Spanien kommende berühmte Rhetor Antonius Iulianus sowie der als Redner und Rhetoriklehrer angesehene Titius Castricius. Ihnen verdankt Gellius das Grundwissen der Rhetorik. Den größten Einfluss auf ihn hatte jedoch, wie es scheint, der Archaist Marcus Cornelius Fronto, der sich damals als Rhetor und Rhetoriklehrer eines unzweifelhaften Ansehens erfreute. Er war nicht nur im politischen Leben aktiv, er bereitete auch die zukünftigen Kaiser zur Machtausübung vor. Er beteiligte sich auch an öffentlichen Diskussionen mit berühmten Philosophen und Grammatikern, wie u.a. dem Philosophen Favorinus aus Arelate, von dem er vieles lernte. Ihn machte er auch zur Hauptperson derjenigen Titel der *Noctes Atticae*, in denen die Probleme der Philosophie, des Rechts und der Grammatik erwägt werden. Hinzuzufügen sei, dass unter den Diskutanten bei rechtlichen Themen der berühmte Jurist Sextus Caecilius zu finden ist. Gellius selbst, obwohl er Richter in Privatprozessen war, erreichte praktisch keine juristische Vorbildung.